

Ольга Казакова

КАЗАКОВА Ольга Миколаївна — старший викладач кафедри філософії Донецького національного університету. Сфера наукових інтересів — соціально-філософські проблеми суспільства і ціннісного світу людини.

СМИСЛОВІ САМОВИЗНАЧЕННЯ ІНДИВІДА В УМОВАХ «ЕКОНОМІЧНОГО СУСПІЛЬСТВА»: АКСІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті здійснюється соціально-філософський аналіз проблеми «володіння» як одного з імперативів сучасного «економічного суспільства», визначено її вплив на ціннісно-смилові орієнтації індивіда в соціокультурному житті.

***Ключові слова:** володіння, власність, економічне буття, цінність, смисл, людина, мораль, духовність.*

Сучасний світ характеризується глобальними трансформаціями у найважливіших сферах суспільного життя — соціальної, політичної, культурної, ідейно-психологічної. Їх сутність полягає в тому, що на зміну усталеним нормам і принципам епохи Модерну (індустріалізму), приходять нові смисли, які радикально змінюють духовно-ціннісний світ буття людини та її місце в світі. Серед них, ураховуючи всеоб'ємність впливів постіндустріальної епохи з її домінантою «економізму», чільне місце займає власність, на основі якої вибудовується мета і сенс життя. Власність перетворюється в один із головних смислових орієнтирів і ціннісних самовизначень людини.

Проблематика власності в контексті її значення для людини і суспільства розглядалися в дослідженнях багатьох видатних мислителів — Ф.Бекона, Дж.Локка, Д.Юма, А.Сміта, Г.Гегеля, Ж.-П. Прудона, К.Маркса, М.Вебера, Л.Мізеса та ін. Значне методологічне значення для усвідомлення змістовних характеристик власності в сучасний період мають розвідки В.Д.Базилевича, В.Л.Іноземцева, К.Ісупова, Н.Совкіна, В.В.Бібіхіна, П.Козловскі, Ф.Гайска та ін.

© О. М. Казакова, 2012

Однак, не дивлячись на ряд досліджень теоретичних і методологічних аспектів даної проблеми, в науковій літературі не сформувався цілісний підхід до визначення сутнісних характеристик становлення та функціонування власності в парадигмі ціннісних самовизначень та особистісних пріоритетів індивіда.

Метою статті є узагальнення, систематизація та поглиблення розуміння сутності власності в її ціннісно-смысловому вимірі при входженні суспільства та людини в новий цивілізаційний цикл розвитку.

Соціально-філософський аналіз показує, що кожна теорія, навіть абстрагована від людини, насправді спрямована на вирішення безпосередніх, смисложиттєвих проблем людини. Особливо рельєфно це проявляється в контексті міркувань про «власність». Адже вся створена завдяки соціально-господарській діяльності матеріальна і культурно-духовна сфера наскрізь пронизана відносинами «володіння» і «власності». Окремо взята річ (предмет), позбавлена володіння, власника, втрачає свою соціальну і особистісну значущість. Хоча річ, предмет, твір видаються ще придатними для користування, але втрата статусу «власності» робить їх «чужими», зайвими і непотрібними. Власність обумовлює потребу не лише «бути», але й «мати» — речі, предмети, ідеї, соціальний статус, що й породжує «нескінченну боротьбу за їх володіння» [1, с. 222]. Адже володіння — це добробут, багатство, наявність яких, як впевнена майже кожна людина, є умовою її щастя і повноти буття.

Однак така впевненість ніколи не була однострійною. Як показує соціальна та інтелектуальна історія, поняття «власність» завжди було предметом дискусій. Починаючи з біблійних часів, власність ніколи не втрачала своєї актуальності — для царів, жерців, солдат, купців, ремісників, селян і навіть рабів, які періодично повставали, прагнучи здобути свободу, володіння якою робить життя самоцінним. Мислителі всіх часів у тій чи іншій формі зверталися до обговорення проблеми «власності». Разом з тим ні в працях минулого, ні в сучасній науковій літературі важко знайти вичерпне визначення феномену «власності», що завжди слугувало для одних «нездоланною перешкодою на шляху до реалізації своїх — часом найбільш високих — цілей, а для інших — найважливішою опорою стабільності в суспільстві, умовою соціального й особистого добробуту» [2, с. 189]. Це обумовлено, на наш погляд, особливим статусом власності, пов'язаною в першу чергу з ціннісно-смысловим самовизначенням людини.

Однак упродовж тривалого часу поняття «власності» застосовувалося в значеннях, досить далеких від прийнятих сьогодні, а тим більше від ціннісно-сміслового, екзистенційно-антропологічного контексту. Так, Арістотель говорить про *майно* (*khremata*) і про *володіння* ним (*ktema*) [1, с. 76], але не про власність. У римську епоху досить широке розповсюдження одержав термін «*proprietas*», який походить від слова «*proprius*»; з його допомогою належна кому-небудь річ протиставлялась іншим об'єктам, які знаходилися в спільному володінні (наприклад, общинним землям — *ager publicus*). У той же час у «Дігестах Юстиніана» застосовувалося поняття «володіння» (*possedere*), яке дозволяло розуміти, що «речі людського права» можуть або перебувати в чьомусь особистому розпорядженні, або належати всій сукупності громадян. Саме за допомогою цього терміну в ранніх джерелах європейської юриспруденції визначалося поняття «власності». Причому, згідно римської традиції, власність не поділялась на «приватну» і «суспільну», оскільки сам термін «*proprietas*» чітко вказував на «належність відповідного предмета, речі, об'єкта тій чи іншій особі» [2, с. 189]. Таке розуміння обумовило подальшу філософську та філософсько-економічну традицію формування поняття «власності».

Важливе значення в розуміння «власності» вносить поняття «універсальної ідеї межі» («відмежування»), як джерела основних світоутворюючих «граничних понять». М.Фуко зазначав: «Обмін і поєднання — це позитивні фігури, котрі відіграють свою роль усередині складних систем відмежування і, без сумніву, не могли б функціонувати незалежно від останніх» [8, с. 70]. Обмін, «занурений» у захисні рамки, відгороджений «межами», мав потребу у відокремленні від зовнішнього насилля, у «фільтрі», котрий залишає «своїх» і відганяє «чужих». Юридичні норми, які виникали при такому обміні, мали характер тісного взаємозв'язку. Ці юридичні форми, скоріше всього, є не втраченими до сьогодні універсальними уявленнями про наявність в кожній речі сакральної сили її володарів, яка їх підкорює і володіє ними. Разом з тим уособлена в речі сила «чужого» могла бути негативною, шкідливою, тому не могла створити стійкого юридичного зв'язку і залежності, оскільки «чужі» (боги) не приймали участі в сакральному і морально-правовому житті даного суспільства (спільноти) [7, с. 96 — 97]. Негатив «чужого» долається в процесі оволодіння річчю.

Для самореалізації людини потрібен певний «матеріальний простір» («сфера»). Але головне полягає в тому, щоб ця речовинна (матеріальна) сфера була цілком вільна, була «своя». Адже стати собою можна тільки в «своєму»: для дійсності і повноти буття недостатньо «себе», а необхідно мати «своє» (М. Бердяєв). Саме тому всі відносини набувають юридичного змісту, що приводить до встановлення власності, котра визначає як «свої» ті речі, завдяки яким особистість може вільно реалізуватися. Так, орендована річ може бути предметом привласнення праці і, таким чином, засобом доходу, але вона не «своя», а «чужа», вона пригнічує і забирає «душу». Отже, той, хто позбавлений власності, позбавлений «самого себе». Тим самим уявлення про силу і значимість людини трансформується у речовинне (матеріальне) багатство.

Власність, таким чином, — це спосіб і форма опредметнення особистості, але не лише матеріального, а й духовного (ідеального). Людина одержує правове визнання не тільки як працівник, але і як «суб'єкт ідеальних відносин» і «носіє ідеальних якостей». Не лише творчих, але й інших соціально і культурно обумовлених властивостей. Наприклад, престижності, релігійної чи іншим способом мотивованої філантропії, амбіцій тощо, які також мають потребу як у предметній субстанції, так і необхідності бути духовно-морально опредметненими.

Виступаючи частиною особистості, власність «немислима без неї» (Аристотель), і, звичайно, набуває її властивостей. У цьому плані не викликає заперечення твердження С.М.Булгакова, що «власність по природі своїй є начало духовне, а не матеріальне» [6, с. 236]. Поняття «власності» саме по собі «більш належить області права, моральності і психології, ніж — області відносин господарських. Невід'ємна основа власності, як справедливо визначають всі видатні філософи нових часів, полягає в самій сутності людської особистості» [3, с. 138], — стверджує М.Барг.

Подібна позиція в поясненні сутності власності впливала з необхідності освоєння «зовнішнього світу», що приводило до реалізації сутнісних сил людини. Корінь «tes» («річ»), який утворює слово «реалізація», і надавав їй значення досягнення чогось «ідеального» у «речовій» (предметній) формі. Ця, на перший погляд «зовнішня», «поверхова» експансія — необхідний етап формування рефлексії, котра є першою умовою усвідомлення людиною самої себе (самосвідомості). Залежність людини від «своїх» речей

залишається з нею назавжди, визначаючи «можливість (або неможливість) її постійної самоідентифікації, знаходження себе в світі» [3, с. 139 — 140]. Реалізація себе в речовинному (матеріальному) світі — не тільки право людини, але право і самого матеріального світу залучення її до світового порядку.

У контексті соціально-філософського аналізу зазначимо, що традиційне розуміння власності як економічної категорії є виразом відносин присвоєння матеріальних благ у процесі їх виробництва, розподілу, обміну і споживання. Тут фіксується увага на тому, що факт належності матеріальних благ суб'єкту повинен визнаватися не тільки ним самим, але й іншими суб'єктами, тому виникає право власності як «суспільне відношення». Точка зору, яка вбачає у власності лише відношення людини до речі, підкреслює онтологічний момент, тобто «розглядає відносини власності як відображення реальної взаємодії власника з його майном» [2, с. 198]. Характерною рисою класичного (політекономічного) розуміння власності було підкреслення примату економічного змісту (економічної природи) над її соціальною формою, а також глибинної основи власності як «відношення між людьми» на відміну від «відношення людини до речі».

Головним, визначальним у змісті власності є «присвоєння», котре означає відчуження об'єкта власності суб'єктом від інших суб'єктів. Від власності як певної форми «присвоєння» і «відчуження» потрібно відрізнити «володіння», «користування» і «розпорядження». Підприємець у ринковій економіці може не бути власником, але обов'язково повинен володіти правами «володіння», «користування» і «розпорядження» — тріадою повноважень власності як цілого. Зв'язок між цими елементами тріади полягає в тому, що «розпорядження» визначається «користуванням», яке в свою чергу визначається «володінням», а воно — формами власності, що перебувають в постійному розвитку. По мірі цивілізаційних трансформацій змінювалися й відносини власності, приймаючи різноманітні форми. Серед них найбільш важливою і дискусійною виступає «приватна власність», забезпечена системою правового захисту [2, с. 199–200].

Сучасні тенденції розвитку теорій власності пов'язані з посиленням багатоваріантності, поліфонії, багатоманітності її типів, форм та систем; «демократизацією», «деперсоніфікацією» й одночасно «індивідуалізацією» процесів привласнення, урізноманіт-

нення об'єктів та суб'єктів відносин власності; ускладненням та збагаченням її соціально-економічного змісту. Відтак загострюється потреба у глибокому теоретичному осмисленні та адекватному відображенні нових реалій, що виникають у процесі глобалізаційних трансформацій суспільства, зміни наукової картини світу на основі усвідомлення складної динаміки і суперечливої єдності економічних, соціальних і культурних процесів. Саме тому сучасна теорія власності характеризується плюралізмом наукових підходів, альтернативних течій і шкіл, які в процесі взаємодії збагачують не лише філософію, культуру, економіку, але й людину.

У даному контексті закономірно виникає вічна проблема смислоттєвого вибору, вирішення якої залежить також і від відношення до власності. Кожен вирішує її по-своєму, але існує певне спільне прагнення поєднати «економізм» з «альтруїзмом», знайти певний компроміс, гуманізувати якщо не саму власність (володіння), то хоча б форму її використання, надати їй певну очевидну загальну корисність. Отже, зробити із багатства не «ідола», а помічника (слугу). Філософія і мораль давно шукають вихід із цього «зачарованого кола», але так і не привели до певної загальноприйнятої позиції, а тим більше до єдиного погляду на власність. У історичному плані така різноманітність думок і діянь — благо, оскільки є свідченням духовно-інтелектуального прогресу. Якщо ж взяти життя окремої людини, то його сенс обумовлений індивідуальною позицією. Одні вбачають у власності основу свободи і добробуту, матеріального достатку, тобто суцільне добро і благо. Інші вбачають у власності і багатстві причину ворожості, насилля і зіпсованості, джерело несправедливості і страждань. Тобто воно виступає уособленням суцільного зла. Звідси й виникають два протилежних ряди ідей і думок, і, таким чином, «два різних підходи до визначення сенсу людського життя» [2, с. 223]. Вони, крім усього, визначили також напрям розвитку соціально-філософської думки в її різних спрямуваннях.

Один з них — розгляд власності в контексті поняття «справедливості». Для прикладу можна привести дві позиції, які визначили напрямок розвитку не лише філософського, соціокультурного, економічного знання, але й суспільства в цілому. Першу позицію в лаконічній і зрозумілій формі висловив П.Ж.Прудон: «Власність є крадіжка». Другу досить вдало репрезентував російський мислитель І.О.Ільїн: «Мати приватну власність і витікаючу з неї гос-

подарську самодостатність є велике благо. Чим менше людей позбавлено цього блага, тим краще. Чим більше людей відірвано від власності, тим більш несправедливим є суспільний лад, тим менш життєздатною є держава» [3, с. 130].

Як перша, так і друга позиції репрезентують як позитивний, так і негативний моменти. Що цілком закономірно, адже діалектика власності, як життя в цілому, така, що вона може бути і добром і злом, а іноді навіть злом і добром одночасно. Проте розвиток соціо-економічного і культурного буття свідчить: зовсім не «крадіжка», а реальна людська сила і старання, розум і праця утворюють власність і встановлюють право на неї. Власність — поняття не лише економічне, а соціокультурне, духовно-ціннісне, вона виникає тоді, коли виникають суспільні відносини між людьми. Відношення до речі — це ще не власність, а тільки її потенція. Дім тоді стає власністю, коли побудований або куплений. Книга тільки тоді стає власністю, коли написана і зафіксовано її авторство. Тут важливими є наступне: власність потрібна для забезпечення майбутнього, але тільки самого власника, а не інших людей. Оцінка того, що є «несправедливим» і «аморальним», хоча може видаватися корисним для суспільства, належить лише людині. Тому завжди суб'єктивне.

Практичне життя свідчить про надзвичайну складність суміщення «власності» і «справедливості». Навіть так звана «загальнонародна власність» не вирішила проблеми справжньої рівності і реальної справедливості. Очевидно, нездійсненність виконання цієї мети обумовлювалося абсолютизацією ідеалу, яким виступало утопічне «суспільство справедливості».

У силу зазначеного цілком закономірним постає питання про ціннісне самовизначення людини в епоху, коли «духовне життя людини потрапило в рабство до життя матеріального» [2, с. 526], — зазначав М.О.Бердяєв. Багато хто вважає, що причиною всього є власність, котра породжує нерівність і бідність, а бідність утворює нерівність як «рятівне пристосування, як вихід, котрий запобігає господарське й культурне приниження і загибель» [2, с. 534]. З точки зору мислителя, «урівняння в бідності» завадило б розвитку виробничих сил, а нерівність, навпаки, стимулює творчий процес. У кінцевому рахунку, але з християнських позицій, М.О.Бердяєв також ставить духовно-ціннісний критерій над економікою, хоча переконаний, що «матеріальне життя не може бути протилежне духовному життю» [4, с. 641].

Безперечно, смисл життя людини вимагає «єдності духу й матерії», одухотворення економічної діяльності. Але ця вимога духовно-моральна, а не господарська, і тому легко порушується: інтерес, вигода майже завжди сильніші за духовні інтенції. Можна погодитися з філософом в тому, що «господарство є виявленням сили людського духу», але сам «дух» зовсім не обов'язково є «благогородним» і «чистим». У ньому самому так багато зла і нелюбові до ближніх, що для абстрактної «боголюдської філософії» виглядає як «аномалія і порушення універсального принципу добра» [2, с. 226].

У пошуках граничних ціннісних основ і сенсу життя людина впадає в крайнощі — або боготворить і виправдовує, або таврує і ганьбить власність. Але від цього даний феномен нікуди не зникає, а живе і «процвітає», втягуючи в свою спокусливу безодню все нові і нові верстви людей. Весь образ і сенс їх життя починає підкорятися економічному началу, і все більш віддаляється від начала духовного. Подолати цю спокусу, зберегти своє «Я» і надати господарській діяльності чесний характер вдається небагатьом. Сенс їх економічного життя органічно переплітається з інтересами і моральними прагненнями всього соціуму і його потребами. Якщо є таке поєднання — наявна «суспільна гармонія», немає — в суспільстві нагромаджується негативна енергія, виникають соціальні конфлікти й антагонізми.

Висновки. Таким чином, власність сама по собі не несе жодного зла чи добра, не містить «справедливості» чи «несправедливості» Її функція одна — допомагати людині забезпечити необхідні засоби до існування — налагодити раціональну діяльність — виробничу, культурну, духовну, гарантувати добробут власного життя і своєї сім'ї, ствердитися в своїй професії і досягти бажаного соціального статусу. Мораль і дух всьому цьому надає сама людина. Власник, хоча й і «великий», не обов'язково «експлуататор» і «паразит». Зло і добро — в людині, а не у власності. Звідси і впливають всі міркування про цінності і сенс життя людини в плані її прагнення до власності. Вона виступає засобом по досягненню самодостатності і реалізації «Я» особистості.

Література

1. *Аристотель.* Политика / Аристотель. — Соч. В 4-х т. — Т. 4. — М.: Мысль, 1974. — С. 375 — 644.

2. *Базилевич В.Д., Ільїн В.В.* Інтелектуальна власність: креативи метафізичного пошуку / В.Д. Базилевич, В.В. Ільїн.— К.: Знання, 2008. — 687 с.

3. Барг М. «Земное богатство» в видении анонима XV в / М. Барг // Культура и общественная мысль. Античность. Средние века. Возрождение. — М.: Наука, 1988. — С. 130 — 156.

4. Бердяев Н.А. Философия неравенства/ Н.А. Бердяев // Судьба России. Сочинения. — М.: ЭКСМО-Пресс; Харьков: Фолио, 1998. — С. 479-726.

5. Бибихин В.В. Свое, собственное / В.В. Бибихин // Вопросы философии. — 1997. — № 2. — С. 71 — 81.

6. Булгаков С.Н. Философия хозяйства / С.Н. Булгаков. — М.: Наука, 1990. — 412 с.

7. Дождев Д.В. Основные защиты владения в римском праве / Д.В. Дождев. — М.: Наука, 1996. — 238 с.

8. Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук / М. Фуко. — СПб.: А-сэд, 1994. — 406 с.

Казакова О.Н.

**СМЫСЛОВЫЕ САМООПРЕДЕЛЕНИЯ ИНДИВИДА
В УСЛОВИЯХ «ЭКОНОМИЧЕСКОГО ОБЩЕСТВА»:
АКСИОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ**

В статье осуществляется социально-философский анализ проблемы «владения» как одного из императивов современного «экономического общества», определено ее влияние на ценностно-смысловые ориентации индивида в социокультурной жизни.

Ключевые слова: владение, собственность, экономическое бытие, ценность, смысл, человек, мораль, духовность.

Kazakova O.N.

**THE SEMANTIC SELF-EXPRESSIONS OF INDIVIDUAL IN
«ECONOMIC SOCIETY» CONDITIONS: AXIOLOGICAL ASPECT**

The social-philosophical analysis of “ownership” as one of the imperatives of modern “economic society” is made in an article and its value on the value-semantic orientation of the individual in social and cultural life is determined.

Key words: ownership, property, economic being, value, sense, human, morality, spirituality.

Надійшла до редакції 11.10.2012 р.